

RICHARD GEORG PLASCHKA

INTEGRÁCIÓ ÉS HAGYOMÁNY NEMZETI ÖNÉRTTELMEZÉS ÉS TÖRTÉNELMI TUDAT KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN

A nemzeti önértelmezés magában foglalja a történelmi tudatot, amennyiben ez nemzeti, a történelmi tudat pedig, amennyiben nemzetfeletti, a nemzeti öntudatot. Engedjék meg nekem, hogy előadásom elején négy modellértékű esetet mutassak be, hármát Közép-Európa, egyet India történetéből, időbelileg 1914-ből és 1918-ból, ill. 1944-ből és 1948-ból származókat, amelyek Szarajevóban, Coneglianóban, a kelet-porosországi főhadiszálláson és Delhiben játszódtak le.

I. A négy eset: 1914, 1918, 1944, 1948.

1. 1914.: Szarajevó

Ősszel, október 12-ével kezdődően a katonai börtön egyik nagy termében folyt a trónörökös merénylői és segítőik elleni per, összesen 25 ember ellen. Mehmedbašić kivételével, akinek sikerült Montenegróba menekülnie, mind a hat merénylő 20 év alatti volt. Fiatal elszántsággal válaszoltak a nemzeti önértelmezésükre vonatkozó kérdésre is. Gavrilo Princip a legnagyobb odaadással mutatott rá: „amikor az ember nemzetét szereti, nem gondol magára, akkor képes mindent megtenni.” Nedeljko Čabrinović: „Ausztria belsőleg rothadt”, és magyarázólag: „egy állam, amelyik nem a nemzeti elv alapján épült fel... azt csak a pusztá fegyelem tartja össze. Minden ereje csak a szuronyokon nyugszik.” Vaso Čubrilović aláhúzta 1915-ben, hogy Ferenc Ferdinánd állt az állam militarista klikkjének az élén – ezért került terfőkre.¹

2. 1918: Conegliano

1918. június 16. Coneglianóban volt a XXIV. osztrák-magyar hadtest harcálláspontja. A cs. és kir. hadsereg támadásának második napján történt az olasz fronton. Coneglianóban összegyűjtöttek néhány ezer hadifoglyot, akiket folyamatosan hoztak a frontról. Ez ellen a tizenöt ellen ezen a 16-i napon hadbírótság ítélkezett egy magyar őrnagy elnökelete alatt. Mind a tizenöt katonát halálra ítélték.

Ki volt ez a tizenöt ember? Cseh legionáriusok voltak, csehek, akik fogságba kerültek, és akik készek mondták magukat az Osztrák-Magyar Monarchia ellen harcolni. A Piave-áttörés után fogták el őket, a Piave túloldalán, az olasz állásokban a Montenellőért folytatott harcban. Őket – mint ahogy egy cseh forrásból kitűnik – a többi olasz hadifogoly árulta el. Elkülönbítették és még aznap elítélték őket. Eredetileg a kivégzést kötél által kellett volna végrehajtani, majd ezt golyó általi halálra változtatták, és azonnal végre kellett hajtani. A kivégzést még az esti órákban végrehajtották a II. Viktor Emánuel laktanya gyakorlóterén. Tisztek, katonák és a város képviselői voltak ott. Onnan vezették elő az elítélteket fegyveres kíséret mellett, kezüket hátul dróttal megbilincselve. Miután a bilincseket levették

róluk, térdén állva kettésével kivégezték őket. A kivégző osztagot egy magyar egység adta. Az utolsó négy embert a kivégzés után kocsira rakták, végigvitték a kaszárnyából vezető úton, a Viale Monticellán, majd ott nadrágszíjjal felakasztották őket az első négy platánfára. Mellükre táblát akasztottak: „Zrádci vlasti, Čechoslováci” (hazaárulók, csehszlovákok) felirattal.²

Említésre méltó jelenet, hogy egy magyar őrmester, aki tudott szlovákuul, megkérdezte a kivégzés előtt álló bűnösöket, hogy miért harcoltak. Ekkor megmutatták neki a piros-fehér gallérhajtókájukat és azt felelték, „za svobodu vlasti”, a haza szabadságáért halnak meg.³

3. 1944: a főhadiszállás

Július 20-án bomba robbant a Führer kelet-poroszországi főhadiszállásán egy barakkban a helyzetértékelő tanácskozás alatt. Az előtérben nagy sebességgel indult egy autó a repülőtér irányába. Az autó hátsó ülésén egy fiatal ezredes — a merénylő, gróf Claus Schenk von Stauffenberg.

Stauffenberg Dél-Németországból származott, katolikus nemesi családból. 1907-ben született, 18 éves korában lépett be a Reichswehrbe, a lovassághoz, kitűnő tisztnek számított, a vezérkari pályát választotta. 1933-ban még üdvözölte a hatalomátvételt, 1939-re megdöbbenéssel, Hitler elítélésével reagált: „A bolond háborút csinál.” 1940-ben a csapatszolgálatból, egy páncélosadosztályból az OKH-ba (Hadsereg főparancsnokság) vezényelték. Növekvő ismereteit egyre kritikusabb magatartás követte. Tisztársai körében a fővezérségen már kimondta a végkövetkeztetést: a frontra kell jelentkezni, hogy megszabaduljon az ember ettől a dilemmától? Teljesen másra van szükség. Aki vezető vezérkari poszton van, még ha fiatal vezérkari tiszt is, annak el kell jutni egy pontra, ahol már semmi más szempont nem érvényes, csak az az egy, hogy „az Egész szándéka mellé kell állnia.” Ettől a felelősségérzéstől vezéreltetve fogott hozzá a merénylethez Stauffenberg 1944. július 20-án.

Közben mint első vezérkari tiszt egy afrikai páncélosadosztálynál súlyosan megsebesült. Mint fiatal ezredes és a berlini tartalékhadsereg parancsnoki stábjának vezetője bejárása volt Hitlerhez, így hozzáfoghatott tettehez. Gneisenau, aki a Napóleon elleni harcot vezette, Stauffenberg ősei közé számított. Nemzeti felkelésnek kellett Hitler ellen is bekövetkezni. Ennek véghezvitelét felelősségteljes és felelősség vállalásra képes férfiaknak kellett magukra vállalni és vezetni. A 20-i merénylet vége: a kivégzés éjjélkor a parancsnoki épület udvarán, gépkocsilámpák fénycsóvjában. Stauffenberg utolsó kiáltása Németországot éllette.⁴

4. 1948: Delhi

1948. január 30-án gyilkolta meg Delhiben Nathuram Vinayak Godse Mahatma Gandhit. A merénylő egy fanatikus hindu. Gandhi Pakisztán és India, a muszlimok és a hinduk békés egymás mellett éléséért akart cselekedni a kölcsönös elűzetések, a menekültek milliói, a mindkét oldalon szított bajok, halálok és gáztettek ellenére.

Gandhi háttere: India — a harc Nagy-Britannia gyarmati uralma ellen. Gandhi 1869-ben született, ügyvéd volt, európai iskolázottságú. A világ úgy ismerte meg őt, mint asztétikusnak tűnő embert, fehér lenköpenyben, mezítláb, egyszerű szíjszandálban. Nyolcszor tartóztatták le, hat évet töltött börtönökben. Az erőszakmentes-

ség forradalmárává vált. Honfitársai „Mahatmá”-nak, vagyis „nagy léleknek” tisztelték. Churchill gúnyosan „félmeztelen fakírnak” nevezte.

Mahatma Gandhi életének egyik legmélyebb benyomást tevő pillanata: beszéde a brit bíróság előtt 1922-ben. A vád, hogy „utálatot és gyűlöletet szított” Ófelsége törvényes kormánya ellen. Gandhi elvállalta: a brit birodalom, amely a szervezett kizsákmányoláson alapszik, pusztuljon el, ha van „igazságos Isten,” és aláhúzta, hogy nem vár és nem kér kegyelmet, szembenéz a „legszigorúbb büntetéssel”. Gandhi egész életenergiáját az idegen uralom elleni harcba állította, mégis élete végéig a tolerancia, az emberi szeretet és az igazságosság harcosa maradt. Amikor a merénylő rálötte a három golyót Gandhi összesett, és csak azt rebegte még: „Oh, Istenem”.⁵

A nemzeti önértelmezés négy esete – végső helyzetekben – : a soknemzetiségű állam elleni fellépés az országhatáron belül és kívül, az erőszakos uralom elleni lázadás és olyan erőszakos uralom elleni lázadás, amely egyben idegen uralom is volt. Árulók? Hősök? Az árulás és a hőstett ambivalens voltára jellemzőként a coneglianói szavak: „zrádce vlasti” és „pro slobodu vlasti” – „hazaárulók” és „a haza szabadságáért.” Magyar területen a 19. században ide lehetne sorolni Petőfi Sándort is, a költőt, a forradalmárt, a vándorszínészt, aki nagyon fiatal volt, aki nagy társadalmi mélységből tört fel, akiben a lázadás szelleme is lüktetett, akiben volt egy adag szeretet még a betyárok iránt is, és a háttérben a nemzeti történelemkép, a halálba ragadó, a vereség nyomorúságos halálába – menekülés közben utolérték, lemészárolták...⁶ A következőkben néhány megjegyzés a cselekedetek főbb motívumaihoz: a nemzeti önértelmezés mind objektív, mind szubjektív értelemben és a történelmi tudathoz mint ennek egyik lényeges tényezőjéhez.

II. A nemzeti önértelmezés objektív és szubjektív értelemben

A modern nemzeti önértelmezés objektív értelemben integrációs erő, amely bizonyos előfeltételek között az emberek nagyobb csoportját köti össze. Ez olyan mozgalom, amely Közép-Kelet-Európában a 19. században vette kezdetét. A nemzeti mozgalom mélyebb hatásában a létrejövő polgári-ipari társadalomba való átmenet eredményeként jelentkezett. Az új integrációs tendenciák – és ezt sokáig nem értékelték kellőképpen – kölcsönhatásban vannak az ebben a társadalomban újonnan fellépő technikai és tudományos fejlődéssel, ill. az ebből fakadó társadalmi mozgással.

A technikai-gazdasági fejlődés a kezdeményezések, az újítások és a teljesítmények sokaságára épült: új termelési tartalékok feltárására, új technológiák bevezetésére, termelési kapacitások emelkedésére, tökéletesített és gyorsabb közlekedési kapcsolatok megteremtésére, a helyi piacörzetek kibővítésére, új értékesítési területek megszerzésére. Új területi összefüggések nyerték el körvonalukat, az új társadalompolitikai rétegek pedig kezdeti konzisztenciájukat.⁷

Az új technikai-gazdasági követelményeket követő társadalmi átstrukturálódás a modern munkamegosztású, kifinomult, érzékeny, egymással összefüggő mechanizmusokkal, növekvő szociális kommunikációval rendelkező társadalomhoz vezetett. A fejlődést egy viharos művelődési folyamat és az egynyelvűek egymáshoz tartozásának fokozatos tudatosulása hajtotta. Politikai téren teret nyert a demokratizálódási folyamat, a népmozgalom- és népszuverenitás, a társadalom egységként való képviselésének, a nemzetnek mint egységnek, annak autonóm fejlődésének és

saját államiságának gondolata. A folyamatra rányomták a bélyegüket bizonyos, a folyamatot végrehajtó csoportok azáltal, hogy nemzeti kulturális társaságokat alapítottak, fel- és kiépítették a nemzeti iskolahálózatot: a népiskolákat, a középiskolákat és a nemzeti művelődés vezérhajóit, az egyetemeket, és továbbá a széles körhöz szóló, nemzeti meghatározottságú tömegtájékoztatási eszközök alapítása és hatása által. Karl W. Deutsch éppen a nyelv politikai-állami jelentőségére mutatott rá, amikor szociológiai szempontból meggyőzően bizonyította, hogy mennyire alapvető hatása volt a nyelvnek a társadalmi mobilizáció felerősödött kommunikációs szükségletében; a nacionalizmus ösztönzője és előrehajtója volt.⁸

A nyelvet a nemzeti hovatartozás fontos ismérvének, a nemzet döntő elemének tekintették. Ezért jelentkeztek — Eugen Lemberg mutatott rá, hogy a nyelvnek már és éppen a nemzeti önértelmezés korai szakaszában van jelentősége⁹ — az intenzív nyelvápolás és nyelvújítás időszakai: a törekvések, hogy megtisztítsák saját nyelvüket a szomszéd nyelvek hatásától, a saját irodalmi nyelv utáni törekvések: szótárakat, nyelvtanokat állítottak össze; elmúlt korszakokhoz igyekeztek kapcsolódni, a hagyományokhoz: meséket, hősi eposzokat kerestek, gyűjtöttek össze, adtak ki, hősi eposzokat hamisítottak is.

A nyelv- és irodalomtudomány mellett fontos nemzeti jelentőséget kap a múlt-hoz való kapcsolódás iránti törekvésben a történelem. A történelmen keresztül kapta meg a nemzet az időbeli dimenzióit: évszázadokon keresztül kialakult különleges személyiségként, aki saját jellemmel, saját szerepképpel rendelkezik. A történelem kiemelte a múlt nagy pillanatait, a nagy embereket, követendő példáikat. A történelem menetét pedig nemzeti élménnyé alakította: az emberek örültek a győzelmeknek, bánkódtak a vereségek miatt. A múlt hőseit példaként, példaképként mutatták be, és a történelem összességében olyan volt — gyakran még a vallási magatartást is beleértve —, mint a csoportterkölcshöz való appellálás. Persze a történelem itt veszélybe került, mert nemzeti értékeket kellett olyan korszakokhoz is fűzni, amelyek semmi esetre sem a modern nemzeti mozgalom értelmében vett korszakok voltak, és ezáltal a történelem nemzeti-imperialisztikus vonásokat kapott.

Néhány kiegészítő gondolat a közép-kelet-európai művelődési folyamathoz. Szorgosan összehasonlították a nemzeti iskolahálózat, a népiskolák, a középiskolák fejlődését. A főiskolák általában hamar ostromolt bástyák voltak. A közép-kelet-európai főiskolai oktatásban való részvétel tekintetében mint modell kerüljön bemutatásra a dunai monarchia egyik fejlődési tényezője, példaként a nemzetek népességi és a főiskolai hallgatók arányának viszonyára.¹⁰

	1910	
	Népességarány	Főiskolai hallgatók aránya
	%	%
német	23,6	30,7
magyar	19,8	23,4
lengyel	9,8	15,2
olasz	1,5	1,8
cseh	16,5	14,9
szlovák	—	—
szlovén	2,5	1,5
horvát, szerb	11,1	4,8

	1910	
	Népességarány %	Főiskolai hallgatók aránya %
rutén (ukrán)	7,9	2,9
román	6,3	2,1
egyéb	1,0	2,7
	<hr/> 100,0	<hr/> 100,0
ebből zsidó	4,4	17,2

Szubjektíven a nemzeti önértelmezést mint magatartást kell felfogni, amelynek értelmében magunkat egy nagycsoport integráns részeként érezzük.

Természetesen az állam is tudott az előbb bemutatott közösségi formaként integrációt elősegítően hatni – kiegészítőleg vagy konkurálóan. Az állam magára vállalta az integrációt az idáig felsorolt összes elemmel együtt: a gazdasági és társadalmi állami-centripetális fejlesztést, a bírói és hatósági hierarchiát a legmagasabb szintekig, a hivatalos nyelv érvényesítését; az iskolai nyelv, a hivatalok és bíróságok nyelvének, a katonai szolgálati és vezénylési nyelv meghatározásáig, de a történelemkép kialakítására gyakorolt hatást is, az állami normatívák keretei között. Kiegészítésképpen ehhez hasonlóan integráló hatásúak lehettek és lehetnek a hitbéli perspektívák is – a nyelv megőrzésében, ill. a hagyományoknak a történelemben való továbbvitelében.

Ehhez még azt kell hozzáfűzni, hogy a soknemzetiségű állam egészen napjainkig a legvégső lojalitás tekintetében nem volt és nem is mindig teljesen hatásos. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az állam integrációs erejének – mint minden integrációs erőnek – egyik fontos eleme a reményteljes jövővárás is. A hagyományok felépítését érzik a megfelelő pozitív jövőbe való ugrás alapjának. A nacionalizmus ebben az értelemben diszpozíció, hajlam egyfajta „mi”-érzésre, „mi”-magatartásra, beilleszkedésre, egy nagycsoporttal való azonosulásra. Tudatos magatartás és deklarációs készenlét: Ernest Renan „plébiscite de tous les jours”-ról, mindennapi népszavazásról beszélt. Daniel Katz, a nacionalizmus egyik legélesebb eszű kutatója a nacionalizmus legfontosabb szubjektív funkciójának az „ego” kiterjedését, a „pszichológiai bevétel” növekedését nevezte meg, a személyiség a saját önértelmezésében egy nagyobb világ részeként van jelen.¹¹

A csoporthoz való tartozás ugyan ezen keretek között önmagában véve flexibilisen jelentkezik: az egyén a csoporttal szemben igényt tarthat bizonyos mértékű szabadságra és távolságra – egyrészt akár többféle csoport alkotására, másrészt akár a csoportváltoztatásra. Mégis gyakran türelmetlenség uralkodik: a többszörös csoportképzésnél a csoport a legnagyobb beilleszkedést követeli a csoporthoz való tartozás értékcskálóján.

A „mi”-érzés erősödése pszichológiai fokozatokban: az egyénnek az az érzése, hogy valamihez tartozik, közös csoportérdekhez, ez a csoport számára siker utáni várakozáshoz vezet, mind a kettő pedig magában foglalja a csoport értéktartalmait, mindenekelőtt ez az utóbbi vezet a csoportlojalitáshoz – a csoportlojalitás a csoport érdekében végzett szolgálatot igényli – és intenzív ösztönzés közepette a csoport iránti odaadáshoz. Ezek szélsőséges esetben intoleranciához és önfeláldozáshoz vezethetnek: részben intoleranciához a szomszédos csoportokkal szemben az ellenségkép kialakításában és a más csoporthoz való közeledés vagy a csoportváltás árulásként való megítélésében; másrészt viszont az önfeláldozásig mint a csoport-

lojalitás legmagasabb teljesítéséhez vezethetnek. A csoport az önértelmezésen túlmenően ebben a „mi”-intenzitásban öngigazolást és önmegvalósítást nyújt.

Miben rejlik az ilyen szélsőséges magatartás veszélye? Karl W. Deutsch rámutatott, hogy nemcsak a nacionalizmus, hanem minden ideológia veszélye, hogy saját elképzeléseit és értesüléseit többre tartja, más híreket és elképzeléseket kiszorít és végül – abban eszkalálódva, hogy magát mindennél többre tartja és minden mást elfojt – saját felismerési képességét megbénítja. Az extrém ideológiának elkötelezett „nem vesz tudomást a valóságról, míg azzal összeütközésbe nem kerül.”¹²

III. A nemzeti történelmi tudat és a történész kihívásai

A nemzet olyan beállítása, hogy az kiterjedt „ego”, vagyis egyfajta személyiség, individuum, ahhoz vezetett, hogy a nemzetek mindegyike határozott személyiség-képben akarta magát megismerni: bizonyos politikai, kulturális, erkölcsi eszme hordozójaként. Itt kezdődött a történelem nemzeti feladata: milyen szerepet játszottunk, elődeink milyen példát adtak nekünk, mit tettünk mi a viláért, mit adtunk a világnak, mi a mi értékünk ennek megfelelően.¹³

A társadalom nemzetekbe való tagozódásával vált a nemzet a történetírás elsődleges tárgyává. Egyik elődje az államtörténetírás volt, amelyet az abszolutizmus óta erőltettek, és amely két ok miatt is kézenfekvő volt; a források tekintetében az állam világos, körülhatárolt forrástermelő volt, az állam reprezentánsainak érdeke, hogy az államtudatot a történetírás segítségével erősítsék, vagyis hogy történetileg megalapozott államképet mutassanak be. A 19. századtól kezdve vonatkozta elsődlegesen magára a nemzet a történelmi tudatot, hogy a hagyományok által is elősegítse a legitimitációt és az identifikációt.

Módszertanilag a nemzetnél – individuumként felfogva – ugyanazok a veszélyek merültek fel, mint a személyiségnél az életrajzban: az a tendencia, amely elfogultsághoz, egyoldalúsághoz, hódolathoz vezet, és az a tendencia, amely a nemzet fejlődésének időbeliségét nem veszi figyelembe, a nemzetet a történelem állandó elemének tekinti, ill. az a tendencia, amely nem veszi figyelembe a térbeni kötöttségeket, a nemzetet a történelemben izoláltan fejlődő elemnek tekinti. A belső folyamatok tekintetében kialakult a nemzeti történelem menetének normája: az eredeti szabadság és tisztaság őskorszaka, az idegen betörés, a fenyegető és a valós idegen behatás szakasza, az ellenállás kiéptítése, a szabadság elvesztésének, az elszenvedett elnyomásnak, a kezdődő elidegenedésnek az időszaka, majd utolsó szakaszként a megmenekülés, a kezdődő nemzeti önállósági mozgalom, a nemzet újra önmagára találása, a nemzeti önértelmezés és a saját nemzeti „jelleg” visszaszerzése.¹⁴

Az Európán kívüli nemzeti mozgalmak folyamataiban is megfigyelhető az a tendencia, hogy a nemzeti öntudatot, önértelmezést a történelmi hagyományokhoz való visszanyúlással alapozzák meg. Visszanyúlnak a gyarmatosítás elleni harchoz, adott esetben a gyarmatosítást megelőző kor hagyományaihoz is, néha – mint Európában a középkori államiság esetében – a nemzeti szempontból kérdéses hagyományokhoz: minden esetben a kultúra, a hatalom, a területi kiterjedés tekintetében jelentős korszakhoz, összességében a történelmi tudat által is keresett „önálló” lét felé. Persze ez a tudat leegyszerűsítő, van, ahol a külső ellenségkép leépülőben van, vagy a szociális kérdés lép előtérbe, néha csak rövid idejű indulatokban lobban fel, néha egész régiók felé fordul, mint a pánafrikanizmus, pánarabizmus.¹⁵

A történelem jelentősége a nemzeti önismeret számára, a múlt élménye felvilantatta Eötvös Józseffel 1846-ban Horvát István nekrológiájában: „Ki őt egyszer hallá, ha tanítói székén Árpád.... dicső tetteiről szólt, vagy roppant tudományának fegyvereivel azoknak állításait, kik a magyart szegény finn néptől származottnak hiszik, leveré, s fajunkat az erényes scytha s legyőzhetetlen párth nemzetekkel egybeköté, — vagy továbbá ... s nem messzebre nyomult mlg mindent, mi nagy és dicső volt e világon, fajunknak tartozónak, magyarok által elkövetettnek állíta: az kételkedhetett mestere állításain, de azon óriási honszeretet hatalma, mely a tudóst elragadta, elragadta tanítványait is.... Nem volt tanítóink között, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni.”¹⁶ (Báró Eötvös József összes művei 12. 239. p.)

Kétségtelenül hosszantartó hatásra törekedett a korai történelemkép, főképpen a nemzeti integráció korai szakaszában — ugyanúgy erre mutatnak más népek példái is. A nemzetekre tagozódni látszó világban — egészen az Egyesült Nemzetekig, alkalmasint azokat államnemzetekként felfogva — még ma is megvan a nemzeti történelemnek a maga jelentősége. Mégha az Egyesült Nemzetekkel állam-nemzetek is keletkeznek — a nemzeti integráló hatások az államok számára is világosak —, vannak ezzel ellentétesen lejátszódó folyamatok is. Éppen az európai jelen nyújt államellenes, elsődlegesen nyelvi és vallási meghatározottságú mozgalmakra izgalmas példákat. Nem kétséges, hogy az állam integráló hatást fejt ki a gazdasági, társadalmi, oktatási folyamatokban, a hatósági és bírósági berendezkedésben, a történelmi hagyományok kialakításában, a felekezeti magatartás és az uralkodó nyelv tekintetében. Az állam integráló erejének határait nemcsak a dunai monarchia ismerte meg, hanem megismerik a jelen megosztott és soknemzetiségű államai is. A közösség — az állami is — kornak megfelelő vonzereje határozza meg végül is az alkotóerejét. A vonzerő korhoz való alkalmassága itt a megújulás képességét, egyfajta igényt jelent, amelyet állandóan, újra és újra igazolni kell. A nemzeti történetírásnak is, ha orientáló és alakító tényező akar lenni, még akkor is, ha nem rövidtávú tendenciákat követ, számításba kell vennie ezt a kornak megfelelést.

Éppen az európai, nem utolsósorban a közép-európai nemzeteknek — amelyek még nemrégén ezelőtt is abban az elképzelésben éltek, hogy a nemzeti történelem egész értelme a nemzeti jelleg, a nemzeti sajátosságok megőrzése, a saját út felismerése — sikerült fokozatosan arra a felismerésre jutniuk, hogy fejlődésük nem teljesen elszigetelt, elkülönült, izolált, hanem útjaik meglepően nagymértékben közös utak. A tanulság a nemzeti-történelmi kutatás számára: a nemzeti történelmet jobban, a múltban is sokkal hosszabb távon, mint eddig kell az egyetemes történelembe beilleszteni. Új nemzetek feletti mozgalmak új kezdeményezéseket kínálnak. A szükséges módszertani eszköz az összehasonlítás. A közös, nemzetek feletti hagyományok kiválasztása, kialakítása a nemzeti hagyományokból mindenképpen a mai nemzeti történetírásnak is egyik tudományos feladata.¹⁷

A bevezetőben megemlített négy eset továbbra is nemzeti történetírásuk meghatározó momentuma, és a nemzeti történetírás keretei között bizonyára továbbra is kiemelkedő mozzanatok maradnak. De nemcsak az a kérdés szól majd hozzájuk, hogy tettük melyik nemzeti hagyományból ered, hanem egyre inkább az is hozzákapcsolódik, hogy melyik nemzetek feletti hagyományokkal áll kapcsolatban. Karl Jaspers mutatott rá: a technika kora hozta magával, hogy egyre kevesebb a „lokális” esemény, egyre kevesebb egymástól „elszigetelt történés” van, sokkal inkább „egy

egész állandó, kölcsönös kapcsolatban.” Az emberiséget globális kommunikáció és integráció fogja össze. És ez az „univerzalitás tudata” fogja egyre inkább meghatározni a történelemnek feltett újabb kérdéseket.¹⁸

A történész úttörő és figyelmeztető volt, és most is az – gyakran a politikai lépések előtt – már tárgya lényegének és mértékének megválasztásában is. Nem utolsósorban felelősséggel tartozik kiválasztott tárgyának elfogulatlan megismertetéséért is. Ha a jelen kétségtelenül meg is határozza a kérdésfelvetést, a történészek akkor is meg kell óvnia a múlt sajátosságát, önállóságát, még azoktól az előzetes feltevésektől is, amelyek felé a jelen hajtja őt. Nem a történész feladata, hogy a jelen politikai téziseinek megalkotását a priori történeti kötöttségekkel igazolja. Egyedül a történész viseli a felelősséget azért, hogy a történelmet és a jelent összekapcsolja, a történelemnek – Alfred Heuss szavaival – „általánosságban szellemi relevanciát” kölcsönöz.¹⁹ Ezt a felelősséget kell érvényesítenie az igazság keresésében – amely, a történész állandó kihívása és mindig újra és újra előtör –, a méltányos értékelés keresésében, a nemzeti múlt és ezáltal a nemzeti önértelmezés esetében is, akár jól jön éppen, akár nem.

Jegyzetek

- 1 *Dedijer*, Vladimir: Die Zeitbombe. Sarajewo 1914. Wien/Frankfurt/Zürich, 1967. 607-619; *Wüthle*, Friedrich: Dokumente zum Sarajevo-Prozess. Wien, 1978; *Čubrilović*, Vaso In: Špatný, Emil: Příčiny sarajevského atentátu. In: Žipek, Alois (Rd.): Domov za války. Praha 1930. II. 216 f.
- 2 V boj! Obrázková kronika československého revolučního hnutí v Itálii 1915-1918. Praha, 1927. 846-849; Österreich-Ungarns letzter Krieg, Wien, 1938. VII. 260-266.
- 3 V Boj! 846.
- 4 *Müller*, Christian: Oberst i. G. Stauffenberg. Düsseldorf, é. n. *Zeller*, Eberhard: Geist der Freiheit. München, é. n.; *Kramarz*, Joachim: Claus Graf Stauffenberg. Frankfurt a. M., 1965.
- 5 *Sharp*, G.: Gandhi as a Political Strategist. Boston 1979; *Fischer*, Louis: Gandhi. München, 1984; *Gandhi*, Mohandas Karamchand: Rede vor Gericht in Ahmedabad 1922. In: Bauer. Widerstand. 221.
- 6 *Ilyés Gyula*: Sándor Petőfi. Budapest, 1971. 39-71, 149, 308-311, 421; Die Geschichte Ungarns. Budapest 1971. 333; *Handák Péter*: Ungarn in der Donaumonarchie. Probleme der bürgerlichen Umgestaltung eines Vielvölkerstaates. Budapest, 1984. 40-54.
- 7 *Plaschka*, Richard Georg-*Haselsteiner*, Horst-*Suppan*, Arnold: Zum Begriff Nationalismus und zu seinen Strukturen in Südosteuropa im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. – Österreichische Osthefte, 20. 1978. 48-78; *Berend T. I.* – *Ránki Gy.*: Economic Development in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries. New York, 1974.
- 8 *Deutsch*, Karl W.: Some Problems in Nation-Building. *Wilson*, David A.: Nation-Building and Revolutionary War. In: Deutsch-Foltz, William J.: Nation-Building. New York 1966. 6 ff., 85-89; *Deutsch*, Karl W.: Nation und Welt In: Winkler, Heinrich August (Hg.): Nationalismus. Königstein/Ts. 1985. 52 ff.; *Mommsen*, Hans-*Martiny*, Albrecht: Nationalismus, Nationalitätenfrage. In: Marxismus im Systemvergleich. Frankfurt/New York 1974. 98 f., 115.; *Schieder*, Th-*Burian P.* (Hg.): Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen. München-Wien, 1971; *Hroch*, M.: Obrození malých evropských národů. Praha, 1971; *Snyder*, Louis L.: The Meaning of Nationalism. New Brunswick/New Jersey 1954.
- 9 *Lemberg*, Eugen: Nationalismus I, II. Reinbek b. Hamburg, 1964; *Hayes*, Carlton J.H.: Nationalism: A Religion. New York, 1960; *Kohn*, H.: The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background. New York, 1961; *Niederhauser* Emil: Nemzetek születése Kelet-Európában. Budapest, 1976; *Sugar*, F., *Lederer*, I. J. (Ed.): Nationalism in Eastern Europe. Seattle-London, 1969; *Kemiläinen*, Aira: Nationalism. Jyväskylä, 1964.
- 10 Österreichisches Statistisches Zentralamt (Hg.): Geschichte und Ergebnisse der zentralen amtlichen Statistik in Österreich. 1829-1979. Wien, 1979; *Otruba G.*: Die Nationalitäten- und Sprachenfrage

- des Höheren Schulwesens und der Universitäten als Integrationsproblem der Donaumonarchie (1863-1910). In: Plaschka, R. G., Mack, K. (Hg.): *Wegenetz europäischen Geistes*. Wien, 1983. 88-106; *Plaschka*, Richard G.: *Umwelt und Grundtendenzen der Studentemigrationen in Mittel- und Südosteuropa*. In: *Wegenetz II*. Wien, 1988. 18 f.
- 11 *Katz*, Daniel: *The Psychology of Nationalism*. In: *Guilford, J. P. (Hg.): Fields of Psychology*. N. Y. 1948. 163-181; *Winkler*, Heinrich August: *Der Nationalismus und seine Funktionen*. In: *Winkler: Nationalismus*. 28; *Uo. Katz*, Daniel: *Nationalismus als sozialpsychologisches Problem*. 67-84.
 - 12 *Deutsch*: *Nation und Welt*. 50 ff.; *Weilermann*, Hermann: *Nation and Personal Structure*. In: *Deutsch/Foltz: Nation-Building*. 40-46; *Hayes*: *Nationalism: A Religion*. 170 ff.; *Suppan*, Arnold: *Der Nachbar als Freund und Feind. Wechselseitige Geschichtsbilder und nationale Stereotypen im südslawischen und österreichischen Bereich*. – *Österreichische Osthefte* 29/3. 1987. 295-322.
 - 13 *Lemberg*: *Nationalismus*. I. 178, II. 45 ff.; *Hayes*: *Nationalism: A Religion*. 4 f.
 - 14 *Snyder*: *The Meaning*. 27 ff., 76-82, 112-115; *Schieder*, Theodor: *Geschichte als Wissenschaft*. München/Wien, 1965. 137 f.; *Lemberg*: *Nationalismus I*. 115 f., II. 45 ff.; *Mommsen*: *Nationalismus* 105 f.
 - 15 *Hayes*: *Nationalism: A Religion*. 154-163; *Deutsch*, Karl W.: *Some Problems in Nation-Building*. *Emerson*, Rupert: *Nation-Building in Africa*; *Scott*, Robert E.: *Nation-Building in Latin America*; *Foltz*, William J.: *Building the Newest Nations*; *mindegyik* In: *Deutsch-Foltz*, William J.: *Nation-Building*. New York, 1966. 4 ff., 108-114, 76-79, 119-122; *Schieder*, Theodor: *Probleme der Nationalismusforschung*. In: *Schieder*, Theodor (Hg.): *Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen*. München/Wien, 1971. 12 f.; *Lemberg*: *Nationalismus*. 264-307.
 - 16 *Weber*, Johann: *Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage*. *Südosteuropäische Arbeiten* 64. München, 1966. 76.; *Haselsteiner*, Horst: *Das Nationalitätenproblem in den Ländern der ungarischen Krone*. In: *Volk, Land und Staat*. Wien, 1984. 119.
 - 17 *Kemiläinen*: *Nationalism*. 233 f.; *Schieder*: *Geschichte als Wissenschaft*. 139 f.
 - 18 *Jaspers*, Karl: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. München, 1957. 136 f.
 - 19 *Wittram*, Reinhard: *Anspruch und Fragwürdigkeit der Geschichte*. Göttingen, 1969. 15 f.; *Heuss*, Alfred: *Verlust der Geschichte*. Göttingen, 1959. 80 ff.